

Schetsen voor een komend debat *Een paar reacties van Gérard Donnadiou*

Het zij mij vergund allereerst te zeggen hoe prachtig ik deze recensie van mijn boek door pater Xavier Molle heb gevonden. Deze heeft er uitstekend de leidende draad van begrepen en heel goed het belang ervan ingezien, dat het voor mij vertegenwoordigde als een heus intellectueel testament, dat een loopbaan van meer dan twintig jaar ging afsluiten, die zelf de voortzetting betekende van een carrière eerst als fysicus, vervolgens als econoom, adviseur van ondernemingen, en tenslotte onderzoeker in de sociale wetenschappen. Daardoor is mijn verplichting tegenover Pierre Teilhard de Chardin zo immens groot: zij is het, die het me toestond christen en katholiek te blijven en in deze keuze het voortbestaan te vinden van de vreugde van het hart en de geest.

Nu kom ik op hetgeen Xavier Molle als de meest oorspronkelijke aspecten van mijn boek naar voren brengt: de epistemologie van de complexiteit en de visie op evolutie die daaruit volgt, een visie die door Teilhard werd opgevat als een integrale fenomenologie van de gehele werkelijkheid.

Teilhard – de epistemoloog

Voor mij is het denken van Teilhard, ook al heeft het zich als zodanig nooit kunnen presenteren, de dragende kracht van een nieuwe verhandeling over de methode. Deze is een feit vanaf het moment, dat hij erin geslaagd is om complexiteit, emergentie en bewustzijn tesamen te denken. Maar... dit is eveneens het geval als hij voor de eerste keer zijn vermaarde begrip van 'geest-materie', oftewel zijn beroemde paradigma van de drie onbegrensde krachten onder woorden brengt. Daarom is hij voor mij de grote voorloper van de systeem-benadering, die zich in de jaren 1945-1960 in de Verenigde Staten zal ontwikkelen en waarvan hij de eerste publicaties kent.¹ Van de andere kant moet worden gesteld, dat, als het denken van Teilhard zo slecht werd ontvangen door de censuur in Rome en zelfs na zijn dood nog zozeer werd tegengewerkt, dit niet in de eerste plaats komt door het gebrek aan overeenstemming ervan met het geloof of de moraal, maar veeleer doordat de officieel aangestelde theologen van de Curie, die tot vervelens toe waren opgeleid in het verkalkte neo-thomisme, zijn invalshoek nu eenmaal niet konden begrijpen.

Kardinaal Henri de Lubac licht ons hierover in²: Teilhard is door zijn Kerk uitgestoten op grond van een verschil in logica, d.w.z. op grond van het feit, dat hij de wereld anders zag en begreep dan zij. Hun verschil van opvatting was dan ook eerder filosofisch van aard dan spiritueel en religieus. Dit werkte lang door

---

¹ Teilhard heeft in het begin van de jaren 50 de publicatie van de grondlegger ervan, Norbert Wiener, gelezen met als titel *Cybernetics or Control and communication in the Animal and the Machine*, Hartman 1948

² Zie zijn werk *Teilhard posthume*, Fayard 1977, p. 133-134

op de overtuigingskracht, waarmee het denken bij de gewone mens naar voren werd gebracht en op de moeilijkheid zich eens ervan te bevrijden, toen men eenmaal zelf een bepaalde vorm van denken had ontwikkeld, vooral omdat het gevestigde denken door de omvang en de duur ervan in het voordeel was.

Als men de korte tekst³ dan ook leest, die in 1944 werd opgesteld onder redactie van de dominicaan Garrigou-Lagrange, een van de felste critici van Teilhard, kan men niet anders dan onthutst zijn over het dogmatische en starre karakter ervan. Het rijke gedachtebouwsel van Thomas van Aquino vindt men erin terug als kille geometrie en zielloos afgeleid van de logica van Aristoteles en diens fysica, waarvan wij thans weten, dat deze laatste niet juist was. Bij het lezen van dit artikel kon ik niet anders doen dan de verbinding leggen met het intolerante en hoovaardige geredetwist, waarmee het marxisme ons zo vaak heeft overstelpt toen het eenmaal stalinisme, communisme of zoiets als ‘nieuw links’ was geworden.

De evolutie: meer dan een hypothese, een universeel proces

Ik kom nu op Teilhards visie over evolutie, waarvan Xavier Molle met ver-bazing opmerkt, dat deze tegenwoordig vaak door biologen zo verkeerd is opgevat. Als het paradigma evolutionist voor het eerst wetenschappelijk in de levenswetenschappen opduikt, is dat niet zozeer omdat hieraan een transdisci-plinaire en universele dimensie werd toegekend. Het bleef een lokale theorie van de levenswetenschappen, hoewel Teilhard – zoals hij op het eind van zijn leven verklaart⁴ – al vanaf zijn verblijf in Hastings (1907-1911) ervaart: *“Stapje voor stapje, veel minder dan in een vage notie, is in mij al reëel aanwezig het bewustzijn gegroeid van een diepe, totale, ontologische aftakking van het universum rondom mij, waardoor ik innerlijk als het ware totaal werd over-weldigd.”* En in zijn hoofdwerk *Le Phénomène humain (Het verschijnsel mens)* uit 1940 zal men deze ongehoorde bewering⁵ over het belang van het begrip evolutie voor alle kennis van de reële werkelijkheid aantreffen: *“Een theorie, een systeem, een hypothese... de Evolutie? Oké, maar meer ook een algemene conditie, op grond waarvan alle theorieën, alle hypotheses, alle systemen zich kunnen ontwikkelen en voortaan voldoen, willen ze denkbaar en waar zijn. Een licht, dat alle feiten helder maakt, een welving die alle lijnen tot de zijne maakt: ziedaar wat de Evolutie is.”*

Of dit nu is uit intellectuele bescheidenheid of om te vermijden, dat men zich laat meeslepen op de netelige paden van de filosofie en de godsdienst, men begrijpt, dat heel wat biologen deze bredere visie van Teilhard op de Evolutie

---

³ Réginald Garrigou-Lagrange o.p., *Les 24 thèses thomistes pour le 30e anniversaire de leur approbation* (door Pius X in 1914), in het tijdschrift *Angelicum*, dl. 21 (1944)

⁴ In: *Le cœur de la matière*, dl. 13 van de *Œuvres complètes*, Seuil, p. 33.

⁵ In: *Le Phénomène humain*, dl. 1 van de *Œuvres complètes*, Seuil, p. 242.

niet hebben willen omarmen. Vandaar hun atavistisch wantrouwen ten aanzien van het hele begrip, dat hun met een overdosis zingeving lijkt te zijn belast, zoals *complexiteit, emergentie, informatie, doelgerichtheid*, en wel te verstaan natuurlijk *bewustzijn* en *geest*

Met betrekking tot de afwijzing van het begrip *finaliteit* (oftewel: *doelgericht-heid*), dat toch weer werd opgenomen onder het welwillende eufemisme van *teleologische hypothese*, gaat het zo ver, dat François Jacob (een medewerker van Jacques Monod) daarvoor met alle plezier werd genoteerd voor de Nobelprijs om er de draak mee te steken: “*De bioloog ziet zich voor de teleologie geplaatst als tegenover een vrouw om wie hij niet heen kan, maar in wier gezelschap hij niet publiekelijk wil worden gezien*”.⁶

Het is dus waar, dat zij, die gespecialiseerd zijn in de levenswetenschappen, vandaag de dag, ondanks het feit dat zij zich bezig houden met de oorsprong van het begrip evolutie, diegenen zijn onder de wetenschappers, die er de meeste moeite mee hebben hieraan een uitbreidende betekenis te geven. Sommigen van hen lijken schatplichtig te blijven aan een achterhaald positivisme, anderen lijken te vrezen, dat zij het ontorende etiket spiritualist opgeplakt krijgen, als zij zich te voortvarend in hun hypothesen tonen. Een groot verschil bestaat op dit vlak met de fysici, die – ongetwijfeld dankzij de kwantumfysica – al lange tijd hun geestelijke omslag hebben gemaakt en zoals J.A. Wheeler er geen moeite mee hebben om te spreken over *informatie* of zoals de Fransman Bernard d’Espagnat over de gesluierde werkelijkheid (*réel voilé*).

Men zal tenslotte opmerken, dat de terugkeer van het idee van de *doelgericht-heid* in het wetenschappelijke debat meer dan wat ook nodig is in de levens- en sociale wetenschappen (die tenminste in Frankrijk door het materialisme geïnspireerd blijven), maar ook in de ingenieurswetenschappen, die wezenlijk aan de basis staan van de ‘harde wetenschappen’ (fysica en chemie).

Edgar Morin laat niet na dit (enigszins) spottend te onderschrijven⁷: “*Terwijl de doelgerichtheid definitief lijkt te zijn teruggestuurd naar de onderaardse kerkers, waaronder de biologie, komt deze met veel theoretisch vertoon terug in een integrale fysische wetenschap, die van de kybernetische machines.*” Het is inderdaad nodig om een beroep te doen op de uiteindelijke voorstellingen over normen en doelen om zich rekenschap te geven van de mate waarop een machine daarop is afgestemd. En Edgar Morin merkt daarover op⁸: “*Vanaf dat moment wordt de doelgerichtheid niet alleen verklaarbaar, ze wordt verklarend,*

---

⁶ François Jacob, *La logique du vivant*, Gallimard, 1970, p. 17

⁷ In: Edgar Morin, *La méthode, 1. La Nature de la Nature*, Seuil, 1977, p. 260.

⁸ *Ibid.*, p. 261

d.w.z. causaal. De doelgerichtheid is een innerlijke causaliteit, die steeds meer naar voren komt in die zin, dat zij steeds nauwkeuriger, actiever, doorslaggegender wordt dáár, waar de informatie/het programma is om de prestaties te regelen.” En de wetenschappers zullen daarmee dan ook wel rekening moeten houden, zowel bij biologische systemen als bij de sociale.

Omstreden kwesties

Xavier Molle vraagt mij om te eindigen met twee theologische problemen, waaraan Teilhard het hoofd heeft moeten bieden: dat van het kwaad en de zonde enerzijds, dat over het mogelijke (zo niet waarschijnlijke) bestaan vervolgens van exo-planeten in de noösfeer.

Voor wat betreft het kwaad en het bestaan van een vermeerdering van het kwaad, dat aan de mens valt toe te schrijven, wil ik opmerken, dat voor Teilhard deze toename van het kwaad (of de zonde van de mens) zich in de hele geschiedenis voordoet en toeneemt naarmate de mens meer macht over zichzelf en over de natuur verwerft. Daarom is het zeker *universeler* en zelfs *meer op het einde gericht dan oorspronkelijk aanwezig*.

Zou Teilhard dus het mysterie van de zonde ten bate van zijn kosmische christologie, waar de latijnse traditie zich in tegenstelling tot de orthodoxe buitengewoon vasthoudend toont, wat kleiner hebben gemaakt? Wellicht. Ik ben zo vrij om niettemin op te merken, dat ik in tegenstelling tot hen, die in Teilhard een schijnheilige of onverbeterlijke optimist zien, die telkens als hij spreekt over het ‘einde van de wereld’, dit nooit doet zonder daarbij ook de mogelijkheid van een zwart scenario te schetsen. Het succes van de noögnese is om zo te zeggen niet gegarandeerd, het kan verkeerd aflopen... ten gevolge van de mens. En er zal dus een ‘verloren deel’ zijn. Voor Teilhard is er geen top zonder afgrond, de overwinning van de Universele Christus ligt vast en zeker dicht bij het mysterie van de zonde.

En het probleem van de planeten in de noösfeer? Xavier Molle heeft het antwoord van Teilhard, dat mij uitstekend bevalt, goed weergegeven. Het Woord, dat verscheidene malen vlees wordt, d.w.z. incarneert; Jezus op elke planeet anders, maar slechts één Universele Christus. Waarom niet! Wij zouden dan ook met de psalmist kunnen zingen (Ps. 148, 1-2):

*Looft de Heer vanuit het hemelgewelf,
Looft Hem, gij in den hoge
Looft Hem, koor van zijn engelen
Looft Hem, koor zijner hemelse scharen.*